

ВОЛОДИМИР НАУМЕНКО.

УРИВОК ІЗ ПОЕМИ НЕВІДОМОГО АВТОРА ПРО КОЧУБЕЯ (1828-го РОКУ).

Поміж паперами покійного В. П. Науменка, що набула Всенародня Бібліотека України, збереглося дещо з останніх його праць. Лагодив він на початку 1919-го року другий випуск своїх «Нових матеріалів по історії української літератури ХІХ-го віку», що видавалися «Старою Громадою», і туди мав увійти і уривок невідомої досі поеми «Кочубей». Цю поему написано на ту-ж саму тему, що й «Полтава» Пушкіна, і цікаво те, що вона має дату утворення чи переписки її рівно на 3 місяці раніше від Пушкінської поеми, себто: «Кочубей» написано не пізніш дати 16-го липня 1828-го р., а «Полтаву»—від 3-го до 16-го жовтня того-ж року (надруковано в 1829 р.). Подаємо і самий збережений уривок тексту поеми, і докладну передмову В. П. Науменка в повному незмінному тексті, додавши в кінці тільки свою невелику примітку до власноручного рукопису В. Науменка.

Подав *Іг. Житецький*.

Серед моїх рукописів є тетрадка з поміткою на стороні «тетрадь 4», при чому тут-же пагінація показує «49», з чого видно, що перші три тетрадки мали по 16 сторінок, бо і в цій, четвертій, теж 16 сторінок. Починається ця тетрадка останніми трьома віршовими стрічками строфи, а далі йдуть строфи в 10 стрічок кожна, і рихли чергуються так само, як і в цілому ряді других українських поем, писаних на зразок «Енеїди» Котляревського. Ця четверта тетрадка закінчує усю поему, containing в собі 43 повних строфи і, як було вже сказано, 3 стрічки 44-ої строфи; крім того в кінці є щось подібне до епілога, писаного другим віршовим складом, і наскільки строфи скрізь видержують віршову міру, настільки тут ця міра невидержана. Вся тетрадка писана одним почерком; правопис видержаний, при чому характер його російський, себто: скрізь ставиться *з*; замість *ъ*—скрізь *и*; гостре *і* пишеться *и*, а густе—*ы*; *йо* пишеться *йо* (іого, всіому). Заголовка звичайно на цій тетрадці нема, а замість його написано наверху «Шутка отъ скуки». В кінці тетрадки поставлена дата: «Іюля 16. 1828 года. Варшава». Назвиська автора ніде нема.

Обертаючись до зміста в цій тетрадці, треба сказати, що настільки оригінально побудований кінець поеми, що не можна навіть догадуватись, чи далеко початок її, чи ні; може всі три перші тетрадки теж заповнені цією поемою. Коли вся четверта тетрадка присвячена тільки пробуванню Кочубея в ямі в кандалах у Мазепи, то можна думати, що вся історія відносин Кочубея до Мазепи, якби її розробляти з подробицями на зразок того, що бачимо в четвертій тетрадці, не умістилась-би на трьох тетрадках. Ось через що мені здається, що вся ця п'єса збудована не на історичному ґрунті, а на психологічному, і що автор поставив собі завдання, мало рахуючись з історичними фактами, дати в епізоді з Мазепою і Кочубеєм психологічний етюд, звичайно з Мазепи зробивши злочинця тілом і душею, а з Кочубея—агнца непорочного, як в ті часи дивилися на нього і історики.

Вище я сказав, що сюжет про Кочубея і Мазепу розроблений дуже оригінально, принаймні, наскільки мені відомо, ні у кого з авторів, що писали на цю тему, таких моментів, як у нашого невідомого автора, нема. В четвертій тетрадці ми бачимо Кочубея сплящого у тюрмі. Увісні явився до

нього якийсь дід і веде довгу річ, морального характеру. Так, розказавши, що гровий дощ дає природі багато користі, а шоденний часто псує хліба на полі, дід поучає, що люде «те злом щитають, що нікому іще й ніяк не робить зла, а те добром собі малюють, що тільки трохи пахне їм»; після чого він і каже Кочубеєві, щоб той остерігався в душі «довгого дощичку» і дякував Богу, коли в серці почуває у себе грім і блискавку.

Гляди-лиш: чи нема і в тебе
Якогось в серці грому, хмар
Чи моргавка не б'є небесна,
Духовная, а не тілесна.
В душі чи не шкварчить пожар.

Коли те єсть, то дякуй Богу.
То милость він тобі дає:
Тим чистить душу він убогу
І сили нові подає.
А дощичку довгого бійся...

Давши далі пораду все терпіти, молитись і уповати на Бога, бо

... Як ні пнеється нечестивий,
А вічної карі не мине.

А вірний Господу служитель
І блага общого ревнитель
Хоть тут тернять, дак там свіне,—

дід говорить, що йому «не велено казати, що там тебе ще дальше жде», але все-ж він не може не сказати про те, що Цар Петро, повіривши наговорам Мазепи, сказав, «щоб тебе піймали і волі гетьманській оддали, скувавши тьмою кайданів». Проте

Оддайся воленці Господній,—
Нехай що хоче, те й творить...

Коли-ж і пострадать прийдеться,
Нехай твій дух тут не зм'яється...

Після цього дід щезає, а Кочубей прокидається,—

Рванув він ручешки козацькі,—
Щось брязнуло... Глядь, бачить цяцьки,
То-бач обривки кайданів.

Тоді розчумався насилу,
Що в пружнюку убравсь він силу,
Проспавши смачно пар з шість днів.

Це все розказано в 15 строфах, при чому в двох останніх починається вже фантастика не тільки увісні, але в'яві, бо Кочубей, проспавши аж 12 день, набравсь такої сили, що всі залізні кайдани і на руках і на ногах поламав, неначе-б вони були шкляні. Далі, тікають од його в тюрмі якісь прояви, і тільки щось одно мервене за ним бродить... Тут Кочубей через якийсь час згадує,

Що те ледащо голод звався...

Аж ось двері одчиняються, і входять Мазепини служки і несуть йому всякі наїдки і напитки, і кажуть, що Мазепа

Велів нам до тебе йти,
Збийть кайдани, пустить з темниці,

Погодувать і у світлиці
До його прямо одвести.

Але-ж Кочубей і не доторкнувся до принесених потрав і дав служкам довгу і дуже гостру відповідь, скававши гордо, що ніякі страждання—ні голод, ні жажда, ні сирість, ні холод, ні скука—скільки-б часу не довелось їх терпіти, не заставляють його йти в гетьманські будинки і покладатися на ласкавість Мазепи; що він виявив цареві про Мазепу не брехню, а щиру правду, і що він був-би дуже радий, щоб це все було брехнею. «Я-б тоді—каже він—

Не тільки временної життя
В землі, в огні, або в воді

Не одказався-б потеряти
І цілий світ в тім увіряти,
Що гетьман прав—я виноват...

Та коли-ж цілий ряд вчинків Мазепи показує, що це не брехня, і що зрада Мазепи виявляє себе скрізь. Ось через що він загадує служкам Мазепи сказати йому,

Що Кочубей за гріх счита
На його глянуть в хаті, в степі,

Або в тюрмі...

що

Я лучше з голоду зконаю,
Ніж к його хлібу приторкнусь...

що

Він враг, він кат, ізмінник він
Зараза і безчестя віка,

Ганьба для Бога й чоловіка,
Брат Юди і Люципрів сив.

Не дослухавши до кінця цієї гострої промови Кочубея, служки Мазепини перелякались і «могнулись зо всіх ніг тікати». Гетьману-ж розказали про все, «прибавивши кіп з три брехень».

Мазепа, вислухавши розказане йому, задумавсь, і через якийсь час, сказавши «жаль мні козака», порішив зробити ще одну спробу приседнати до себе Кочубея. Гукнув він якогось Тетерю, хитрого, лукавого пройдисвіта, і доручив йому оселитись в тюрмі разом з Кочубеем, носити йому їсти і піклуватись про те щоб на путь його навести.

Прошло два місяці («два рази місяць вже на небі родився, повнивсь, ущерблявсь»); що-дня Тетеря подавав вісті Мазепі про Кочубея, «та все не так, як-би хотілось», бо Кочубей не хотів і думати про згоду з Мазепою. Нарешті Мазепа розлютовався так, що став наче навіжений, і закричав:

Скоріше Кочубея в хату.

Тепер то дам йому заплату,—

Нехай лиш батьком не назве.

Наближається тепер фінальний акорд поеми. Якщо до цього часу фабула не зовсім розходилася з історією, то в цьому останньому акорді автор для ефекту ніби забув про те, як закінчилась драма Кочубея в дійсності, і малює таку картину. Розлютований Мазепа кидається до Кочубея, як тільки його привели в будинок Мазепи, і погрожуючи йому шаблею, говорить:

... Завзятий Кочубее.

Збери одно із двух любее:

Або Мазепі братом будь,

Або умерти од шаблюки.

Коли-ж у відповідь на це Кочубей сказав: «О вмерти, вмерти»—то з Мазепою зробилось щось страшне: він

... Пінциу клубами

Валить із рота, як-би звір,

Престрашно скреготів зубами

І тяжко динь, мов улир...

А далі

Рванув шаблюкою—і білі
На травці рученьки лежать,
Потім і ніженьки у тілі,
Одпавши нарізно, дружать;
Потім головонька та миза,

Що вік трудилась, скільки сила,
Отчизні счастье достать...
Ні ропоту, ні „ох“ не чути,
Ні жалоб на ті муки люді...
Так милий наш ліг вічно спать.

Остання строфа після наведеної тільки-що є чиста лірика, і треба сказати, дуже гарно виконана і по стилю, і по віршу, як і багато других міст в тексті поеми. Зовсім не те вражіння, як я сказав вже, робить епілог, неначе писаний кимсь иншим. Перша частина цього епілогу по змісту і тону така сама як і остання строфа, цебто лірика з поводу трагічної смерті такого прегарного чоловіка; друга-ж частина—морально-навчальча: тут автор обертається до «сипів Малороссії», указуючи їм, що треба взяти собі за зразок моралі все життя Кочубея і, замість постановки на його могилі гордого пам'ятника,

Возьміте-ж в серця свої, носіте безсмертного.
Зо всіх тих пригодинок, які в жизни есть,
Пому подражайте ви. То буде для мертвого
Найлучша поминочка і вічная честь.

Датована ця рукопись, як було вже сказано, 1828-м роком. Чи ця дата покавує, коли складена поема, чи тільки—коли вона була переписана, у всякому разі вона не могла явитися твором автора під впливом «Полтави» Пушкіна, бо ця остання, хоч і була написана 1828, але надрукована тільки в 1829 році. Та й по змісту і по характеру стиля видно, що автор нічого-сінько загального не має з твором Пушкіна. А коли так, то перш усього треба определити, на яких історичних джерелах міг в той час опиратися автор, утворюючи в своїй уяві той чи инший малюнок героїв і їх подій.

Не кажучи вже про перероблювання самих фактів в цій поемі, що на кожному кроці кидається в вічі, я обернусь перш усього до характеристики Кочубея і Мазепи, як намалював їх обох автор. Кочубей являє в себе вра-

зок вищої чесноти, чоловіка, який тільки й гадає про щастя й долю рідного краю; який виявив цареві про події Мазени, тільки бажаючи державу захистити від лиха; який радий-би був побачити свою помилку в зацідозірній Мазени й прийняти на себе усяку кару; який, нарешті, не має ніякої власної злости проти Мазени. Крім того, будучи чоловіком такої великої души, Кочубей має і силенну волю, через що держить себе перед Мазеною неважливо, з погордою, і коритися такому злочинцеві, як він, не стане. Ця ідеалізація Кочубея зовсім розходиться з тим, що дають нам історичні відомості, навіть і ті, про які в той час (1828 р.) міг знати автор. Багато фактів про українські події брали сучасники письменники з «Історії Русовъ» псевдо-Копицького, але в цій історії навіть не згадується про любощі Мазени і доньки Кочубея Мотрі, а тільки говориться, що «предані народное завѣряетъ, что сіи (цебто Кочубей і Іскра) такъ стремительно, но слабо поступили изъ побужденія ревности за жену Искрину, имѣвшую подозрительное обхождение съ гетманомъ»¹⁾. Що-ж до морального обличчя Кочубея, то «Історія Русовъ» про це нічогосінько не говорить, та й взагалі дуже мало міста одводить вєсому драматичному епізодові з доносом на Мазену. З цього виходить, що наш автор малював обличчя Кочубея не на основі цього джерела.

Так само і друге джерело, яким міг користуватися автор—«Історія Малороссіи Д. Бантыша-Каменскаго» (Моск. 1822 р.), не дає тих вказівок, з яких можна було-б скласти таку морально-величну постать Кочубея. Д. Бантыш-Каменський показує, що Кочубей дуже здавна мав якусь злобу на Мазену, навіть ще з 1691 року, а особливо проявилась вона з 1704 року, коли Мазена «обольстивъ дочь его Матрену, смѣялся надъ упреками обиженныхъ родителей, а пользуясь своимъ могуществомъ, продолжалъ виновную связь съ сею несчастною дѣвницею»²⁾. Хоч далі Бантыш-Каменський і каже, будіи «Кочубей, увлекаемый своею вѣрностію къ престолу, рѣшился донестъ на него Государю», але тут-же додає, що Кочубей, посилавши свій перший донос через манаха Никанора, «не скрылъ отъ него и собственной своей обиды, нанесенной Мазепою». Це правда, що у Бантыша-Каменського скрізь з поводу самого акта доносу Кочубея і Іскри, вони виставляються ідейними, щирими патріотами («вѣрные Малороссіяне»—стор. 97; «благородное рвеніе»—стор. 90; «благородное праводушіе»—стор. 110 і т. и.), але зовсім не видно в них сильної і твердої волі, бо на першому-ж допиті «съ пристрастіемъ» Кочубей зрікся всього свого доносу і сказав, що «составилъ ложно весь доносъ свой, единственно по злобѣ на гетмана»³⁾.

Не можу не пригадати з цього приводу слів М. Максимовича в його рецензії на «Полтаву» Пушкіна (Атеней 1829 р. Ч. 2-а, Іюнь): «Что касается до Кочубея и Искры, то мука и погибель ихъ за справедливый доносъ, конечно, возбуждаютъ состраданіе....., но прочтите въ 3-мъ томѣ Истории Бантышъ-Каменскаго доносъ, вопросы и отвѣты, и вы увидите, что только судьи пристрастные къ Мазенѣ, а не собственное величіе Кочубея, возложили на него вѣнецъ страдальческой. Малороссійская исторія нигдѣ не представляетъ его своимъ героемъ, какіе были и прежде Кочубея и послѣ... Но всему заключить можно, что жажда мести въ Кочубеѣ была главнымъ побужденіемъ къ доносу. Посему Пушкінъ совершенно правъ, представляя въ Кочубеѣ оскорбленнаго отца, а не патріота» (с. 509—510).

Гляньмо тепер на те, як в поемі намальований Мазена. Хоч в тому уривку поеми, який маємо перед собою, Мазена дуже мало виявляється, а проте можна бачити, що автор хоче його змалювати во всіма рисами людини злої. В цьому разі автор зійшовся з тими характеристиками Мазени,

¹⁾ Цитую по рукопису. ²⁾ І. Д. Бантышъ-Каменский, Истор. Мал. Россіи. М. 1822 г. т. 3. сс. 89—90. ³⁾ Ibid., с. 112.

якими наділяли його всі тогочасні історики та й взагалі людність. Історики пізнішої доби почали оцінювати в Мазелі те, що було у нього показником його політичного розуму, і гальбити ту егоїстичну його натуру, яка виявила себе не тільки в відносинах його до Кочубея, але і в справах національно-державних, а ще більше в соціальних. Людність-же тих часів, коли писав свою поему наш автор, найчастіш тільки огулом даяла Мазену та вишукувала найгостріші прізвиська йому. Навіть «Історія Русовъ», яка, як ми бачили, зовсім не зупиняється над моральним обличчям Кочубея, дуже багато говорить про всі події Мазени, малюючи його, як людину хитру, нечесну, починаючи з самого моменту обрання його в гетьмани: до одних він підлесть і словами, до других обернеться з грошима, запобігаючи їх ласки, і т. ин. Саму зраду Мазени Петрові автор «Історії Русовъ» пояснює так: «Глушній умыселъ сей породила въ немъ злоба за личную обиду свою. Преданіе народное, взятое отъ приближенныхъ Мазенъ особъ, повѣствуетъ, что въ недавнемъ предъ тѣмъ времени былъ Мазена на одномъ съ государемъ пиру у князя Меншикова, и за противорѣчіе въ разговорахъ ударилъ Государь Мазену по щекѣ, и хотя скоро и примирился съ нимъ, но Мазена, скривъ паружно злобу, запечатлѣлъ ее въ сердцѣ своемъ». З цього автор виводить, що «Мазена имѣлъ умыселъ, возбужденный собственнымъ его влюбленіемъ и мщеніемъ, а отнюдь не національными интересами»¹⁾. Що-ж до відношення Мазени до Кочубея, то «Історія Русовъ» подає навіть один такий факт, про який документи говорять трохи инакше: «Приговоръ Комисіи, по окончаніи слѣдствія, осудилъ донощиковъ на смерть.... Государь утвердилъ приговоръ оный, отпразднвалъ осужденныхъ для казни къ гетману,—но сей, по обыкновенію своего притворства, отказался отъ удовлетворенія собственной своей претензіи и передалъ виновныхъ въ волю Государя, какъ преступниковъ государственныхъ». Так сказано в «Історії Русовъ». Але в листі Мазени до Петра бачимо, що він тільки крутить словами, бо каже, що хоч він і хотів-би «милосердіємъ христіанскимъ» просити про помилування Кочубея та Іскри, «дабы они отъ смертной казни могли быть свободны; обаче, когда рассудилъ, что они.... первую и главную клевету дерзнули написать... въ превысочайшемъ вашего величества гонорѣ и здравьи...: того ради намѣреніе мое, милосердствующее о нихъ клеветникахъ, оставихъ»²⁾. Автор поеми теж, як ми бачили вже, хоче намалювати такий момент, коли Мазена буцім шукає способу помирити з Кочубеєм, себто дарувати йому життя, але хоче, щоб той пілком приєднався до нього. Не сталося це, як хочеться автору поеми, через горду і величню натуру Кочубея, а не через саму жорстокість Мазени.

Що до історії Д. Бантиша-Каменського, то в ній всі події з доносом Кочубея та Іскри передані так, що особа Мазени виявляється далеко більш злою, ніж малює її автор поеми. В поемі, як ми бачили, Мазена ніби од широго серця хоче помирити з Кочубеєм і закликає його до себе в будинок. Історія-ж—на підставі фактів, говорить, що «Мазена умолялъ Государя о присылкѣ ихъ (донощиковъ) въ Малороссію для окончанія надъ ними розысканого дѣла». Навіть тоді, коли Комісія скінчила вже слідство, вирекла свій присуд і послала його на затвердження царя, Мазена все-ж таки плакався в листах своїх на те, що «явныи враги мои, всепародныи возмутители и древнни его царского величества недоброхоты легко были допрашиваны, а надобно бѣ было жестоко истязать ихъ»³⁾. Як хотів Мазена, так і склалися: Кочубея, Іскру і других вернули вже з дороги у Витебск, де засідала комісія, і знов почали їх катувати. Ці всі допити та катування тягнулись починаючи з 19 апр. аж до кінця іюня, коли донощиків направили попереду

¹⁾ Цитує по рукопису. ²⁾ Ibid. Приложенія, с. 219. ³⁾ Д. Бантышъ-Каменскій. сс. 117—118.

в Київ, а далі в Борщагівку, куди вони прибули 11 юля, і через три дні були покарані на смерть.

Вважало потрібним надрукувати увесь цей уривок поеми, який міститься в моїй рукописі, бо не аби-який факт, що українська література мала свою поему про події Мазепи і Кочубея раніш, ніж з'явилася поема Пушкіна «Полтава». Крім того, не знаючи автора цієї поеми, я гадаю, що надрукування її, може, викличе од людей, працюючих над українознавством, дальші розсліди цього літературного факту і pomoже, в одного боку, розшукати початок п'єси, а з другого—опреділити автора її.

1. Тоді у мирі все трясеться ¹⁾,
І самий гріх не оди́зветься:
Мовчать і не одніють губ.
2. Та вдруге бачив: дощик дрібний
Січе, рубає, аж площить;
В засу́ху рад йому степ бідний:
Трава вилазять, аж пишчить.
Пшениченька росте високо,
А жито в рост по саме око.
І аж по груди зліявсь ячмінь.
Народ кричить: то ласка божа.
Хліб буде і, як Бог поможе,
То буде сит і влі, і кінь.
3. А то зовсім не так, онучку.
Грім уменшає духоту;
Розбивши ту густу тучку,
Що над землею, тяготу
Парів із неї виходящих
Він облегає, і грозящих
Заразою вітрів скромить,
Дас натурі свіжість нову,
Влива їй силоньки ізнову,
А що їй надить, те громить.
4. А дощ, коли денечків скільки
Ізряду добре пополле,
То він корнів розслабить силки,
Або їх і зовсім зпсує.
Хоть хліб, мов ліс, повиганяє,
Дак що-ж як в колосі немає
Частого, буйного зерна...
Оттак-то люде по-людському
Те злом вважають, що нікому
Ще й ніяк не робить зла!
5. А те добром собі малюють,
Що тільки трохи пахне їм!
Без товку, бач, вони товкують
І сліпі розумом своїм!..
Од тварей доходи їй до себе.
Гляди-лиш: чи нема і в тебе
Якогось в серці гromу, хмар?
Чи моргавка ²⁾ не б'є небесна?
Духовнаа, а не тілесна?
В душі чи не шкварчить ³⁾ пожеар.
6. Коли то єсть, то дякуй Богу!
То милость Він тобі дає:
Тим числять душу Він убогу
І сили нові подає.
А дощик довгого бієсл
І як-небудь таки да бийсл,
Щоб він на тебе не кропав.
То гнів Господень: розширивши,

- Розринувшись і розтовстивши,
Забудеш, хто тебе й зліпши.
7. Не слухай-же ти дум сліх бабських,
Що тільки: коль в бік!— вони: ох!
І убігай тих думок шканських,
Що все, що зле, дає нам Бог!
Неправда! Бог—отець, ми—діть,
І як-же думать то нам сміти,
Щоб сердобольний сей отець
Вмісто яйця нам дав гадюку,
А вмісто хліба камінюку,
І тим кормив нас по конець?
 8. Неправда! А хоть в житні слезній
Нельзя пробуть без горя нам,
І хоть біди Отець Небесний
Порівну ділять і синам,
Як і отверженням невірним,
Да все те мірою, вісом рівним,
Щоб не перетягло сил.
Кому-ж занадто достанеться,
Тому в той житні вже зачнеться,
За те, що тут недоробив.
 9. Так розсудивши хорошенюко
Все се до себе приложи,
Терпи, мовчи, молись частенько
І всім злочинцям докажи,
Що єсть на світі Бог правдивий,
Що як ні чинеться нечестивий,
А вічної кари не мине!
А вірний Господу служитель
І блага общого ревнитель,
Хоть тут терпить, дак там свине.
 10. Мені не велено казати,
Що там тебе ще дальше жде;
Сього-ж не можна умовчати,
Во скрізь по світу вже гуде,
Що гетьман на тебе Петрові
Проступки тяжкі і сурові
Уже давненько набрехав ⁴⁾:
Що будто військом ти колотиш
І Карлу тайно доброхотиш,
І гроші царські розбурхав
 11. На закупку для Шведів корму;
Що цар повіривши тому,
Прислав повнісіньку торбу
Отих самих листів йому,
Що ти к царю писав недавно
І всі мазепські діства славно
Розмалював, як довг велів.
Цар пише, щоб тебе піймали
І волі гетьманській одали
Зкувавши тьмою кайданів,

¹⁾ Правопису оригіналу не додержуюсь, а про характер його сказано в передмові. В виносках будуть показані всі міста, які в рукописі були раніш, а потім замінені другими.

²⁾ Молнія. ³⁾ Чи не горить. ⁴⁾ Як ти проїхав, набрехав.

12. Терпи, не бійсь. Єсть Бог великий.
Єсть другий по сей житні вік.
Не гнівайсь на царя: владики
Суть той-же самий чоловік.
Коли-б було в них око Боже,
Тоді-б всі зла побачить, може,
Вони змогли-б, що в царстві єсть;
Коли-ж вони такі-ж люде,—
За що-ж тут гніватися буде,
Що манить їх коварства лєсть?
13. Одайся!) волєнци Господній:
Нехай що хоче, те й творить...
Не буде правий в прєисподній!
Нїхто без неї не вморить.
Коли-ж і пострадат приїдеться,
Нехай твій дух тут не зм'ятеється,
Страшний узрівши смерти вид.
Смерть—перемїна тільки світа,
Промїна вічності за літа!“
Сказав і скрився де-то дїд.
14. Зхопився Кочубей і мигом
Хотїв за дїдусем летїть;
Забув сердега собі з лихом,
Що в ямі в кайданах він спить.
Рванув він рученьки козацькі,
Щось брязнуло... Глядь—бачить цяцьки,
То бач—обривки кайданів.
Тоді розчумався насплу,
Що в прєжнюю убравсь він силу,
Прославши смашню пар з шість днів.
15. По-молодецьки ізом'явши
Намисто те, що на ногах,
І як стекляні поламавши
Залїзні перстні на руках,
Встав Кочубей і ходить в ямі.
Прочвари од його стадами
Бїжать, мов в шию б'є хто їх.
Тільки одно якесь мерзєне
За ним бредє, мов навїженє,
І не зпуска з очей своїх.
16. Любище його прєширокий
За нїс аж вип'явшись нагнувсь;
У рот запали блїдні шоки,
А самий рот, як-би на глуз,
З мїшок ковальський шпривую.
Губища білі, товщиною
З прєдобру каницю висять;
Стирчать зубища, як лопати,
А що єсть очі, чуть-чуть знати,—
Так глибоко вони сидять.
17. Живїт в його як будто дошка,
І ребра світяться наскрїзь;
Там все бурчить, гурчить і квоча,
І так шумить, як з сіном віз.
Ножища довгі, як у чаплї,
І товщиною анї кашлї
Не рїзняться від її нїг.
Прєдовга шийща сухая,
Горлянка, як лїпня якал,
Стирчить, страшиг і дивить всїх.
18. Козак, зиркнувши на се диво,
Трохи-трохи був не злякавсь,
А послї зпомнив собі живо,
Що те ледащо голод звавсь...
Коли тут двері одчинились,
Влїснув світ божий,—і явились
- Мазєньських з сотню розбишак;
Той нїс в пуздєрочку горїлку,
А той з потравою тарїлку,
А той шептунь гонив косяк.
19. Приїшли, низєсельно зогнулись,
Мов-би приятелї були,
А потїм мїж себе зморгнулись
І щось тихенько загулї.
Їм дуже дивно було бачить,
Що Кочубей так як не скачєть:
Весел, здоров і ран нема;
Що, бач, йому нїщо не вадить:
Нї куля, нї тюремні гади,
Нї голод, нї тюрма сама.
20. Найстарший ближче підступивши,
Їще раз вісім поклонивсь,
І чуб за ухо закрутивши
Оттак йому верзти пустивсь:
„Як сонце, гетьман наш яснїйшай,
Їще й од Батька милостнїйшай,
Велїв нам до тебе їти,
Зов'ят кайдани, пустять з темниці,
Погодують і у свїтлиці
До його прямо одвести.
21. Коли-ж яка хобора в тілі
Од ран їще у тебе єсть,
То сї бабусї посїдїлі
Зочтуть себе за славу й честь
Все вишентать, що тебе мучить“.
І ну тут його кучить
Поїсти трохи, що прєслав
Пан гетьман з помпою такою.
Стоїть козак—анї рукою
Не приторкнєтьє до потрав.
22. І каже: „Слухайте, хлоп'ята!
Ви бачите, що я здоров,
І що услуга ваша клята,
І шепти ваших знахарок
Менї не нужні. І хоть голод,
Тьму, жажду, сирість, скуку, холод
Я-б тут і через вік терпїв:
Нїколи-б в гетьманські будинки
І його смашнї бухинки
Їти-б і їсти не схотїв.
23. „Що я зробив пану гетьману,
Що він так притїсня мене?
Що вїсть послав царю погану
Про нього?... Чи також мене
Коли-небудь зла вїсть, зле діло?
Чи я збрехав?... О, як-би мило
Умер я за брєхню таку!
О, дай то, Господи Святєнький,
Щоб слухи ті були брєхєньки,
Щоб мав причину він яку...
24. „О, дай то Боже, щоб гетьмана
Невинно я оклєветав,
І щоб та вїсть була туманна,
Що я царєві лепєтав!
Нехай клятьба всього народа
Паде на мене в вічні годї!
Нехай за лайку²⁾ буду я!
Нехай попреком буду людям,
Насмїшкою поганам суддям,
І пам'ять страмнал мон
25. „Для страму не умре в отчизнї!
О дай то Боже! Я-б тоді

1) Предайся. 2) Брань, бранное слово.—Примітка автора.

- Не тільки временної життя
 В землі, в огні або в воді
 Не одказався-б потеряти
 І цілий світ в тім упірати,
 Що гетьман прав, а-ж виноват.
 Але й худобу, й душу, й тіло
 Предав-би тартарові сміло,
 Щоб гетьмана вконтентувати.
26. „О дай то Боже! хоть-би муки
 Найлюті рвали тіло мні,
 Хоть в муццях товклися-б руки,
 Молодись ноги в п'ятёрні, —
 Да Малороссія любезна
 Повік осталася-б безлезна,
 Да милі діточки її
 Під тінню мира-б веселились.
 Росли-б тихесенько, — і учились
 Вікати од брехні сей.
27. „О дай-то, Господи мій Боже!
 Да тільки-ж... Як-би тому бути?
 Чи цар таки опасність може
 Отчизни як-небудь забути?..
 Карл близько... військо розпускають...
 Голодний — хліба одпускають...
 Нагий і бос — що есть везуть...
 Без збрүй — збрүй тьму провадять,
 Як будто прошеного радять,
 Як будто в гості гости звуть!
28. А слухи про Петра які?..
 А річ гетьманська козакам?..
 А панству ті слова м'які?..
 Намека і пристрах полкам?..
 А ті надежні обіщання,
 Дарунки, братські прощання?..
 Веселій і поважний вид?..
 Приказ: як мога убираться
 І до сонечка не оставаться..
 Чи й се зміни ще не слід?
29. Скажіть-же од мене Мазепі,
 Що Кочубей за гріх щита
 На його глянуть в хаті, в стені,
 Або в тюрмі! Що ті літа,
 Які змарнів на його службу
 І вражую, лукаву дружбу
 Кляну я й Господа молю,
 Да змажуть їх з моєї життя!
 Скажіть, що лучше я трутнина,
 Що лучше камень... Що мелю?
30. „Я лучше з голоду зконаю,
 Ніж к його хлібу приторкаюсь!
 Скажіть: покіль іще дихаю,
 То Господом свитим клянусь.
 Клясти проклятого всім серцем
 І не любить як редьки з перцем!
 Він враг, він кат, зміниник він.
 Зараза і безчестя віка,
 Ганьба для Бога й чоловіка,
 Брат Юди і Люцирів син!
31. „Скажіть йому: та кров безвинна,
 Що од зміни потечеть,
 І тая славонька огидна,
 Яку на військо налечеть,
 До неба гримкий крик піднимуть
 І божий суд правдивий знімуть
 На грішну голову його!
 Скажіть, що пеклу буде тісно
- І всьому тартару невмістно
 Для мук, що родяться з сього!
32. „Скажіть!..“ Ще щось хотів сказати,
 Да розбишак, вида гнів,
 Метаулись з усіх ніг вікати,
 Щоб тут якого не пригнів.
 Прибігли к гетьману, дрижали,
 Що як злучилось, розказали,
 Прибавивши кіп з три брехень.
 Мазепа слухав, усміхнувся,
 Люб зморщив, пліонув, одвернувся.
 Задумавсь і стояв як пень.
33. Пришедши-ж в себе і здихнувши,
 Він каже: „жаль мні козака!
 Коли-б як-небудь... обмацувши...
 Да ні!.. мабуть судба така!..
 Гукніть-лишень мені Тетерю!
 Прийшов — „Отже тобі кватерю
 В тюрму я визначити велів.
 Носи ти Кочубею їсти,
 Благай його, живи з ним вмісті,
 І чуєш... Щоб на путь навів!“
34. Тетеря сей здавесь пікчемний:
 Не дуже рослий чоловік;
 Так — щуплий і як дух той темний;
 Да вже такий, що його ввік
 І самий циган не обманить.
 Нікого в світі він не ганить.
 А всякому під лад бере.
 Словечко у нього м'якеньке,
 І личко так як-би святеньке,
 І мова — уха не дере!
35. Коли ти плачеш — і він плаче;
 Ти хочеш заспівать — співає;
 Ноєю туншеп — він вже скаче,
 Задумавсь — то він, як сова,
 Очища втіє у землю строго,
 І як-би ти пі думав довго,
 Мовчить і усом не моргне.
 Віп все, що есть на світі, чує.
 Спроси — розкаже, розмалює,
 І ще й кричож тут свій угне.
36. Два рази місяць вже на небі
 Родився, повнивсь, уцерблявся,
 І все те врем'я до Мазепи
 Тетеря із вісьтми являвся.
 Да все не так, як-би хотілось!..
 Бо Кочубеві й не спилось,
 Не тільки думалось кози,
 З гетьманом злобним помиряться
 І волі сиверній покориться.
 Хоть його ріж, рубай, коли!
37. Іще неділька минула,
 Іще днів скільки... і потім
 Злоба старинна одприснула
 В гетьманській серці завзітій:
 Кричить, гука, людей всіх гонять,
 По хаті біга, в шаблю давають
 І всіх і все рубать грозить
 Вхопивши товстую нагайку,
 Зробив Тетерю, як китайку.
 Біснується, пищить, козить, (sic)
38. Престрашно, мов покійник, стогне!
 Мов баба, сльниць по чомусь,
 Здаха, ручища ломить, лохне. (sic)
 І весь свій загубивши глз,

- Чубарить сам себе, вертяться,
На землю падає, крутяться
І страшним голосом реве:
„Скоріше Кочубея в хату!
Тепер-то дам йому заплату!
Нехай лиш батьком не назве!“
39. Рванулась дружно підпалали
І вмомент Кочубея мчать.
Летять! Не чуть щоб і ступали!
Примчали, стали і мовчать.
Мазепа, з лютого задору
Піднявши голову угору,
З шаблюкою навстріч біжить.
Не долетівши-ж у будинки,
Запугався в свої патинки.
На рундуді упав, лежить.
40. Зхвативсь зо стиду, аж поблідши;
Летить ізнову, скільки сил.
Прибіг і, козака вхопивши
Ручицю, ізо всіх сил
Кричить: „Завязтий Кочубеє!
Збери одно із двох любсе:
Або Мазепі братом будь,
Або умерти од шаблюки!“
Сказав, і затряслися руки,
Забилось серце, що аж чуть!
41. „О, вмерти, вмерти!“—каже любий
Козаченько і шию гне.
„Що ми в тій богомерзкій дружбі!..
Тебе-ж, злочинцю, не мене...“
Тут сонечко ясне блиснуло,
Здивилось, аж лице нагнуло,
Щоб придивитись, що то єсть..
Прибачившись-же, алякалось..
Поблідло, зтужнуло, зхвалолось..
І звідти зве на праву месть.
42. Мазепа пінищу клубами
Валить із рога, як-би звір;
Престрашно сиреготить зубами
І тяжко дине мов упір.
Од лютої аж очі косять;
Реве од злости, мов голосить;
Трясеться тілом, як той жид;
Ногами тупа, землю рие,
Морга усицем, вовком вне.
І кричить свій прескверний вид.
43. Рванув шаблюкою—і білі
На травці рученьки лежать;
Потім і віженьки у нилі,
Одпавши нарізно дружать;
Потім головонька та мила,
Що вік трудилась, скільки сила,
Отчизні счастье достать!
Ні ропоту, ні „ох“ не чути,

- Ні жалоб на ті муки люті!..
Так милий напг ліг вічно спать.
44. Так ангел жиці одлітає,
Як Бог-Господь його зове!
Так васильочок облітає,
Як буря з його листя рве.
Прийми-же тіло, земле-мати,
І дай тихесенько лежати!
А ти над ним лежи пером!
Зховай сю кров. Держи для неба,
Бо її дуже буде треба,
Як грукнуть воскресеньня гром.

Стихніте-ж вітропці. Вурі уймітеся!
Дайте страдальцеві тихо лежати!
Хмароньки чорнії, остановітеся!
Тихенько, горлички, — годі турчати!
Слязі голубоньки, помалу махайте
Крильцями, літавши із дуба на дуб:
Вітру на моголяку не навівайте, —
Нехай тихо спить собі козаченько люб.
Нехай його серденько, од мук трепетавше,
Тепер без пробудоньки в тиші оддихне,
Нехай його ручоньки, обидить незнавші,
Моголяку покоем, як мать, обвине!
І ніженьки скорії, на добро літучі,
Нехай успокояться в сиренькій землі!
Головонька бодрая, к добру невсицучі
Плодивная мисловьки, а пріч гнавша злі,
Нехай оддыха тепер тихесенько мирненько
І горенько лютеє забуде на вік!
Снии Малоросії! приглядуйтесь ниль-
невько
На жиць, яку в світі вів сей чоловік!
Цілуйте (sic)¹⁾ любов його, кланяйтесь
готовності
Для рідної сторононьки все миле оддати!
Любуйтеся стойкістю, ревнуйте покорності
К царям, рідним батькам, хоть що не
роптать!
Не плачте по милому, — він в Бозі по-
коїться.
Пам'ятника гордого не ставте йому.
Пам'ятник — пуста пиха, із гордості ко-
їться
А він злим врагом був гордому вьсому.
Возьміте-ж в серця свої, — носіте безсмерт-
ного
Во всіх тих пригодоньках, які в жиці
єсть,
Йому подражайте ви. То буде для мерт-
вого
Найлучша поминочка і вічная честь.*)
Юля 16, 1828 года. Варшава.

1) Мабуть цінуюте.

*) Де в чому змістом, мелодраматичним характером і патріотичною тенденцією поема, уривок якої подано, нагадує оповідання Є. Аладьїна під тією ж назвою „Кочубей“. Оповідання це надруковано було в „Невскомъ альманахѣ“ на 1828-й рік (стор. 228—303), і за нього Пушкин писав в передмові до 1-го видання своєї „Полтавы“: „нѣкто въ романической повѣсти изобразилъ Мазепу старымъ трусомъ, блѣднѣющимъ предъ вооруженной женщиной. изобрѣтающимъ утонченныя ужасы, годныя во французской мелодрамѣ и пр.“. Оповідання „Кочубей“ з'явилось за пів-року до дати, коли було написано поему, і авторові її могло бути відоме. За талаановиту, іншої тенденції поему Рилеева „Войнаровский“ слід сказати, що ці в чому будь не помітно її впливу на поему „Кочубей“.